

การเมืองของการพัฒนาเศรษฐกิจ ในภาคเหนือของไทย ๒๕๑๐-๒๕๒๑

ส่วนหนึ่งของ

งานเขียนชิ้นนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่เสนอต่อ London School of Economics and Political Science มหาวิทยาลัยลอนดอน ในปี ๒๕๒๔ งานชิ้นนี้จัดได้ว่าเป็นงานวิเคราะห์พัฒนาการของเศรษฐกิจท้องถิ่นภาคเหนือโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางด้านการเมืองและปัจจัยด้านจริยธรรมของพุทธศาสนา ผู้เขียนได้ใช้วิธีการวิจัยสนามสาขามานุษยวิทยาโดยเลือกศึกษาหมู่บ้าน ๒ แห่งในอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ คือ “บ้านตลาด” และ “สันคำ” (ชื่อสมมติ)

คำว่า “ปัจจัยทางด้านการเมือง” ที่อยู่ในชื่อเรื่องนั้น มีความหมายที่กว้างขวางว่า หมายถึงความสัมพันธ์ในเชิงแข่งขันระหว่างระบบข้าราชการกับประชาชนชาวนา ซึ่งต่างฝ่ายต่างช่วงชิงที่จะควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ในท้องถิ่น นอกจากนี้ผู้เขียนทำการสำรวจและตรวจสอบ “ปัจจัยด้านจริยธรรมของพุทธศาสนา” เพื่อพิจารณาข้อเสนอของเวเบอร์ ที่ว่า

“พุทธศาสนาไม่สามารถจะกระตุ้นให้คนสนใจเรื่องทางโลก เรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” นั้นสามารถใช้อธิบายในกรณีของหมู่บ้านและผู้นำชาวบ้านที่เลือกมาทำการศึกษได้หรือไม่

กรอบทางทฤษฎีที่ผู้เขียนนำมาใช้ คือ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองของพ็อปลิน (Popkin) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ตอบโต้และวิจารณ์ทฤษฎีเศรษฐกิจจริยธรรมของ เจมส์ สก็อต (James Scott) ในขณะที่ทฤษฎีเศรษฐกิจจริยธรรมกล่าวว่า ความต้องการของชาวนานั้นมีลักษณะจำกัดและถูกกำหนดจากมิติทางวัฒนธรรม ดังนั้น จึงมีการเน้นคุณค่าเรื่องการเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ความใจบุญสุนทาน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นตัวแปรสำคัญที่ช่วยดำรงรักษาลักษณะการดำรงชีพในสังคมชาวนาให้มีเสถียรภาพมั่นคง ส่วนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองของพ็อปลิน กลับเสนอว่า ชาวนานั้นมีความต้องการที่ยกระดับการครองชีพของตนและครอบครัวอยู่เสมอ และจะไม่รอคอยความ

* กาญจนา แก้วเทพ เก็บความจาก Paul T. Cohen, “The Politics of Economic Development in Northern Thailand, 1967-1978.” Ph.D Thesis, The London School of Economics and Political Science, University of London, 1981.

ตีพิมพ์ใน สุโขทัยศึกษา 4:2 (พ.ศ. ๒๕๒๑), มหาวิทยาลัยบูรพา

๕๓ 63-79.

ปรารถนาดี ความใฝ่ฝันจากผู้ที่มีมั่งคั่ง หากทว่า จะใช้วิธีการที่จะสร้างอำนาจต่อรองของตนให้ เพิ่มมากขึ้นด้วย มาตรการต่าง ๆ ดังตัวอย่าง เช่น การสร้างองค์กรที่เป็นอิสระจากการควบคุม ของรัฐของกลุ่มชาวนาที่ผู้เขียนได้ทำการศึกษา กรณีนี้

เนื้อหาของงานชิ้นนี้แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคหนึ่ง เป็นการให้ภูมิหลังด้านลักษณะ ภูมิประเทศ ประชากร ประวัติศาสตร์ของการ จัดระบบสังคม-เศรษฐกิจ-การเมือง ของภาคเหนือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔ และปิดท้ายด้วย การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาค-เหนือใน ๒ ช่วงระยะเวลา คือ พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๘๘ และ ๒๔๘๘-๒๕๑๐

ภาคสอง ผู้เขียนได้ให้รายละเอียดด้าน เศรษฐกิจในทศวรรษที่ผ่านมา (๒๕๑๐-๒๕๒๑) โดยเน้นเฉพาะองค์ประกอบต่าง ๆ ของสิ่งที่เรียกว่า "เศรษฐกิจชาวนา" อันได้แก่ การปลูกพืช การใช้แรงงาน ระบบสินเชื่อและหนี้สิน การถือครองที่ดิน รวมทั้งภาวะไร้ที่ดิน

ภาคสาม เป็นการตัดภาพมาดูมิติทางการเมือง และมิติทางศาสนาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัม-พันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจ

ภูมิประเทศและประชากร

ลักษณะพิเศษของภูมิประเทศของภาคเหนือเป็นภูเขาลาดจากที่สูงมาต่ำนั้น ทำให้ ปัญหาเรื่องการสร้างเขื่อน (เหมืองฝาย) เพื่อกัก

น้ำไว้ใช้ในการเกษตร กลายเป็นปัญหาพิเศษ เฉพาะของชาวนาภาคเหนือ และยังทำให้การใช้เทคโนโลยีและการจัดองค์กรสังคมสำหรับ ระบบชลประทานของภาคเหนือมีลักษณะซับซ้อนเป็นพิเศษกว่าที่อื่น ๆ นี้จะเชื่อมโยงมาถึง ปัญหาการจัดตั้งองค์กรชาวนาที่จะได้กล่าวถึงใน ตอนต่อไป

ลักษณะประชากรประกอบด้วยชนหลาย เผ่า เผ่าที่มีมากที่สุดคือกลุ่มที่เรียกตนเองว่า "คนเมือง" อันหมายถึงคนที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง เล็ก ๆ เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ซึ่งมา รวมกันเป็นอาณาจักรล้านนาไทย

สำหรับ "บ้านตลาด" เป็นหมู่บ้านที่เป็น ศูนย์กลางการค้าของหมู่บ้านใกล้เคียงตามชื่อที่ เรียกหมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีพ่อค้าหลายประเภท คือ พ่อค้าชาวจาน ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของ ชาวบ้านบ้านตลาดส่วนใหญ่ พ่อค้าคนจีนซึ่ง เข้าไปในหมู่บ้านหลังสงครามโลกครั้งที่สอง พวกเขาพ่อค้าคนกลางซื้อขายพืชผล ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา หรือทำงานรับจ้างต่าง ๆ เช่น รับจ้างในโรงบ่มไอบยา ส่วนบ้าน "สันคำ" นั้น เป็นชาวนาและแรงงานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่

รูปแบบการจัดองค์กรภายในชุมชน เริ่ม จากหน่วยพื้นฐานที่สุดคือ หน่วยครอบครัว และเครือญาติ คำว่า "ครัวเดียวกัน" ซึ่ง หมายความว่า "กินด้วยกัน" นั้น ได้แก่ครอบครัวที่ลูก ๆ จะปลูกบ้านอยู่รอบ ๆ บ้านพ่อแม่

ทำนาร่วมกับพ่อแม่ เก็บเกี่ยวข้าวที่ได้ไปไว้ใน
 ยิ่งกลางร่วมกัน และลูก ๆ จะได้รับส่วนแบ่งจาก
 การขายข้าวไป การนับสายเครือญาตินั้นนับ
 ตามสายแม่ (Matri-linear) การเป็นเครือญาติ
 กันนั้น นอกจากจะมีพันธะกิจที่จะต้องช่วย
 เหลือเกื้อกูลกันแล้วยังต้องมีการทำพิธีกรรมไหว้
 ผีปู่ย่า (ผีบรรพบุรุษ) ร่วมกัน ผีปู่ย่านี้จะควบคุม
 เฉพาะพฤติกรรมด้านเพศ แต่จะไม่เกี่ยวข้องไป
 ถึงการครอบครองที่ดินทำกินหรือทรัพย์สินอื่นๆ
 สำหรับเพื่อนบ้านนั้นก็จัดเป็นกึ่งญาติ ที่คอย
 ช่วยเหลือกันยามเจ็บไข้ได้ป่วย งานแต่งงาน
 เสาศพ แต่ไม่มีข้อเรียกร้องเคร่งครัดเท่าเครือ
 ญาติจริง ๆ

นอกจากนั้นในระดับหมู่บ้าน จะมีการจัด
 แบ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ ประเภทต่าง ๆ เช่น กลุ่ม
 ดุแลวัด กลุ่มถวายข้าวพระ กลุ่มช่วยงานพิธี
 ทางศาสนา ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวบ้านไม่
 จำเป็นต้องทำพิธีต่าง ๆ เฉพาะในวัดของหมู่บ้าน
 คนเท่านั้น แต่อาจจะไปทำบุญที่วัดของหมู่บ้าน
 ไกลเคียง และดูเหมือนประเพณีของพุทธศาสนา
 จะสนับสนุนให้มีการติดต่อเยี่ยมเยียนระหว่าง
 หมู่บ้านด้วย เช่น มักจะไม่ค่อยมีการจัดงานวัด
 พร้อม ๆ กัน เพื่อเปิดโอกาสให้มีการหมุนเวียน
 กันไปทำบุญตามวัดในต่างหมู่บ้าน

รูปแบบการจัดกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดเกินขอบเขต
 ระดับหมู่บ้าน คือชุมชนที่ใช้น้ำจากเหมืองฝาย
 ร่วมกัน เช่น เหมืองขุนดงกินอาณาเขตถึง ๑๒

หมู่บ้าน : สำหรับเมืองฝายตามแบบประเพณีนั้น
 จะสร้างขึ้นโดยใช้เทคนิคง่าย ๆ และใช้วัสดุ
 พื้นบ้าน เช่น ไม้ไผ่ ทวายเป็นต้น ดังนั้นจึงไม่
 คงทนถาวร เมื่อถูกน้ำพัดพาจะเสียหายและต้อง
 ซ่อมแซมทุกปี จึงต้องมีการจัดระบบว่าตลอด
 ความยาวของลำเหมืองแต่ละหมู่บ้านจะต้องรับ
 ผิดชอบการซ่อมแซม ซึ่งจะอยู่ภายใต้การควบ
 คุมของแก่เหมือง (หัวหน้า) ในแต่ละท้องถิ่น

สำหรับรูปแบบการจัดองค์กรสังคมขนาด-
 ใหญ่ นั้นเป็นแบบระบบศักดินาไทย กล่าวคือมี
 ระบบการเกณฑ์ไพร่ เกณฑ์แรงงาน เกณฑ์ส่วย
 (เช่น ข้าว พืชผลอื่น ๆ และของป่า) ให้แก่
 เจ้าเมือง และมีการแต่งตั้งขุนนางข้าราชการ
 เป็นลำดับชั้นต่าง ๆ (พระยา ท้าว แส่น) เพื่อ
 ควบคุมไพร่ ลักษณะของศักดินาเมืองเหนือที่
 แตกต่างไปจากศักดินาสยามก็คือไม่มีการจำกัด
 การสิ้นสุดชั้นของความเป็นเจ้านาย ดังนั้นจึงมี
 เจ้าเล็กเจ้าน้อยจำนวนมากมาย บรรดาเจ้าเมือง
 เหล่านี้จะทำการชี้ช่าง "ย่ำที่ดิน" เพื่อ
 ครอบครองเป็นนาหลวงและเก็บค่าเช่าจาก
 ชาวนา ส่วนชาวนานั้นจะมีสิทธิทำกินในที่ดิน
 ได้ด้วยการบุกเบิกจับจองที่ดินในป่าหรือที่รกร้าง
 แต่จะต้องทำมาหากินบนที่ดินนั้นจริง ๆ และต้อง
 เสียภาษีหรือส่วยให้แก่เจ้าเมืองจึงจะมีสิทธิทำ-
 กินบนที่ดินผืนนั้น

ความมั่งคั่งของเจ้าหัวเมืองเหนือมีที่มาจาก
 หลายทาง ช่องทางหนึ่งที่สำคัญคือด้านการค้า
 เนื่องจากลักษณะที่ตั้งของภาคเหนือเป็นรอยต่อ

ระหว่างพม่า รัฐฉาน ลาว สยาม หัวเมืองใหญ่ ๆ ทางภาคเหนือ จากกรรมสิทธิ์ครอบครองในทรัพย์สินกรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ เช่น ป่าไม้ แหล่งแร่ธาตุ (ทอง เงิน ทองแดง) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออังกฤษเริ่มทำอุตสาหกรรมป่าไม้เพื่อนำไปใช้ต่อเรือในบริเวณแถบนั้น ส่งผลให้ความร่ำรวยของบรรดาเจ้านายเมืองเหนือขยายตัวมากยิ่งขึ้น อิทธิพลของอังกฤษที่แผ่ขยายเข้ามาแถบนั้นนั้น ไม่เพียงแต่จะส่งผลต่ออุตสาหกรรมป่าไม้เท่านั้น แต่ยังแผ่ขยายการค้าสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษ โดยมีพ่อค้าแม่ค้าชาวรัฐฉานเป็นตัวกลาง การขยายตัวด้านการทำป่าไม้ของอังกฤษในพม่าก่อให้เกิดเรื่องกระทบกระทั่งอยู่เสมอกับเชียงใหม่ ราชสำนักกรุงเทพฯจึงเริ่มหวาดกลัวต่ออิทธิพลของอังกฤษในแถบภาคเหนือ และได้ทำการปฏิรูปการปกครองของเชียงใหม่จากแต่เดิมที่เคยเป็นหัวเมืองที่มีการปกครองตนเองอย่างค่อนข้างเป็นอิสระ ให้มารวมศูนย์ขึ้นต่อส่วนกลางมากขึ้น ด้วยการจัดระบบทั้งด้านบริหารและด้านคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองเหนือให้เป็นรูปแบบใหม่

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคเหนือในช่วง ๒๔๔๓-๒๔๔๘ และ ช่วง ๒๔๔๘-๒๕๑๐

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคเหนือในช่วง ๒๔๔๓ - ๒๔๔๘ ที่เห็นได้อย่างชัดเจน

คือ การเกิดระบบทุนนิยม ได้แก่การเกิดระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัว การมีแรงงานเสรี และการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา การเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มเห็นเด่นชัดเมื่อราชสำนักสยามจัดการเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของเจ้าหัวเมืองเหนือให้มีลักษณะเป็นระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในความหมายที่แท้จริง ในปี ๒๔๔๓ กวเสี่ยภาษีรายหัวปีละ ๔ บาท ก็เข้าแทนที่ระบบเกณฑ์แรงงาน ในปี ๒๔๔๘ ระบบทาสก็ถูกยกเลิกตามกฎหมาย ดังนั้นความสัมพันธ์แบบเจ้านาย-ไพร่ ชาวนา ก็เปลี่ยนแปลงมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดิน-ชาวนาเข้าในความหมายสมัยใหม่

เศรษฐกิจภาคเหนือและเศรษฐกิจส่วนกลางผูกพันแนบแน่นมากขึ้นเมื่อมีการสร้างทางรถไฟสายเหนือระหว่างเชียงใหม่ - กรุงเทพฯ (๒๔๖๔) ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายจะขยายตลาดการค้าข้าวกับต่างประเทศ ผลจากการขยายตลาดข้าวทำให้เกิดการแข่งขันขยายพื้นที่ดินเพาะปลูกและชุดคลองสร้างเขื่อนอย่างขนานใหญ่ โดยเฉพาะในแถบหุบเขาเชียงใหม่และเชียงใหม่ รัฐบาลสยามเริ่มลงทุนในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ส่วนการจัดระบบการใช้น้ำนั้น ยังผนวกเอาระบบที่เคยมีอยู่แต่ดั้งเดิมที่เรียกว่า "การชลประทานส่วนราษฎร" มาใช้

ในช่วงปี ๒๔๖๓ นี้ ในหมู่บ้านตลาดบรรดาพ่อค้าและขุนนางต่างลงทุนด้วยการกว้าน

ซื้อที่ดินในเขตชลประทาน ด้วยการรับจำนอง หรือให้กู้ยืมเงิน การกระจุกตัวของที่ดินอยู่ในมือคนรวย ๆไม่กี่คน ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้ปัญหาชาวนาไร้ที่ดินมีเพิ่มมากขึ้น และเกิดการอพยพไปบุกเบิกที่ดินใหม่ ๆ ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป

สำหรับทางด้านการค้า นับตั้งแต่ปี ๒๔๖๓ เป็นต้นมา พ่อค้าชาวจีนเริ่มเข้ามาแทนที่พ่อค้าชาวภาคเหนือ พ่อค้าชาวจีน และพ่อค้าชาวพม่าที่เคยมีอยู่มาก่อน ทั้งนี้เพราะลักษณะชนชั้น ประหยัด และทำงานหนักของพ่อค้าจีน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงลักษณะการคมนาคมจากการใช้ม้ามาเป็นการใช้รถไฟใช้ถนน แทน ความสำคัญด้านการค้ากับพม่าลดลงเมื่อระบบการค้าภาคเหนือหันมาบุกเบิกกับกรุงเทพฯ มากขึ้น ปริมาณของสินค้าต่างประเทศเพิ่มขึ้นมากในระยะนี้ ในช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๗๓ ความเจริญรุ่งเรืองของตลาดข้าวลดถอยลงแต่ก็มีพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น เช่น ถั่ว ยาสูบ มาชดเชย

ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ นั้น ถึงแม้ว่าฐานะทางกฎหมายของการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเจ้านายภาคเหนือจะเปลี่ยนแปลงไป แต่บรรดาเจ้านายเหล่านั้นก็ยังสามารถดำรงรักษาฐานะความมั่งคั่งของตนไว้ได้เนื่องจากได้รับการทดแทนในด้านอื่น ๆ เช่น การได้สัมปทานป่าไม้ การถือครองที่ดินในเขตชล-

ประทาน การค้าข้าว และการตั้งโรงบ่มใบยา เป็นต้น สำหรับผู้ที่ได้รับผลเสียหายอย่างแท้จริงจากการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในช่วงนี้ก็คือ บรรดาชาวนารายย่อยที่ต้องประสบกับปัญหาผลผลิตต่ำ รายได้ที่เป็นตัวเงินมีจำกัด (ต้องนำไปเสียภาษี) และความต้องการซื้อสินค้าสำเร็จรูปบริโภคมีมากขึ้น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาคือ จำนวนชาวนาไร้ที่ดินมีเพิ่มมากขึ้น มีการขายข้าว และในขณะที่มีการขายข้าวอย่างมากก็กลับมีการอดอยากขาดข้าวเกิดขึ้นในหมู่ชาวนาจีน

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๑๐ นั้น ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดเจนอันหนึ่งคือ มีการขยายการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น กระเทียม หัวหอม ถั่วลิสง ยาสูบ ฯลฯ หลังจากที่หมดฤดูการทำนาแล้วเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการคือ การขนส่งสินค้าเกษตรเหล่านี้ไปจำหน่ายทำได้สะดวกและรวดเร็วรวมทั้งมีการสร้างเขื่อนซึ่งทำให้มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก นอกจากนี้ การเก็บพรีเอี่ยมข้าว (ปี ๒๔๙๘) ก็มีผลทำให้ข้าวขายได้ราคาต่ำกว่าพืชเมล็ดอื่น ๆ

ในปี ๒๔๙๓ หลังจากสงครามเลิกแล้ว บริเวณภาคเหนือของไทยกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกฝิ่นที่สำคัญ เช่นที่บ้านตลาดก็กลายเป็นศูนย์กลางของการค้าฝิ่น การปลูกฝิ่นทำกันแพร่

หลายอยู่ในบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ ภายใต้การควบคุมของกองพล ๙๓ ก็กมินต์งเกิดขึ้นเนื่องจากประเทศอื่น ๆ ที่เคยปลูกฝิ่นรายใหญ่ เช่น จีน อิหร่าน ได้หยุดเพาะปลูก สำหรับบ้านตลาดนั้น นอกจากจะมีทำเลที่ตั้งเป็นศูนย์กลางที่เหมาะสมแล้ว ก็ยังมีพ่อค้าชาวฉานบางคนที่เคยมีเส้นสายติดต่อกับชาวเขาที่ปลูกฝิ่นมาเป็นเวลานานแล้ว ที่บ้านตลาดต้องกลายเป็นศูนย์รวมความมั่งคั่งแห่งหนึ่ง

และหลังจากสงครามเลิกแล้ว ในบ้านตลาดมีการกระจายที่ดินเนื่องจากพวกขุนนางเริ่มคิดแบ่งที่ดินของตนออกมาขาย บรรดานักธุรกิจหรือชาวฉานที่ร่ำรวยก็เริ่มมีโอกาสได้เป็นเจ้าของที่ดินจากเงินทุนที่สะสมมาด้วยวิธีการต่าง ๆ หรือจากการกู้ยืมเงินจากสหกรณ์ แต่การกระจายที่ดินดังกล่าวกลับไม่ได้แก้ปัญหาชาวฉานไร้ที่ดิน ซึ่งนับวันแต่จะขยายตัวมากขึ้น เพราะอัตราประชากรเพิ่มมากขึ้น อัตราการตายน้อยลง (มีการกำจัดมาเลเรีย และการใช้ดีดีที) ในทางตรงกันข้ามปัญหาชาวฉานไร้ที่ดินกลับเพิ่มมากขึ้น เพราะการบุกเบิกที่ดินแถบใกล้เคียงทำไม่ได้แล้ว นอกจากนั้นก็ยังมีการอพยพเคลื่อนย้ายของชาวเขาลงมาอาศัยในเขตพื้นที่ราบหรือการอพยพของชาวฉานจากจังหวัดอื่น เช่น ลำพูน ที่มีสภาพที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์ ในระยะนี้จึงเริ่มมีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง

เศรษฐกิจชาวฉานในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๒๑

ในส่วนนี้จะศึกษาถึงการเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ของชาวฉาน การใช้ทุนและแรงงาน ผลกำไรตอบแทน และระบบตลาด เพื่อจะดูว่าชาวฉานมีระบบการตัดสินใจในการเลือกปลูกพืชชนิดต่าง ๆ อย่างไร

ตามปกติในครอบครัวชาวฉานภาคเหนือ ครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีการปลูกพืชหลายชนิด พืชที่ปลูกเป็นหลักคือ ข้าวบิ ซึ่งได้แก่ข้าวเหนียว อันเป็นอาหารหลัก และเป็นพืชที่เหมาะสมกับระยะเวลาการเพาะปลูกช่วงสั้น ๆ และภูมิอากาศของทางภาคเหนือ สำหรับวิธีการเพาะปลูกนั้น ใช้การปักดำเป็นหลักมากกว่าการหว่าน อันเนื่องมาจากลักษณะของน้ำฝนและแรงงานที่มีมากพอจะใช้วิธีนี้ได้เพราะขนาดของที่ดินมีน้อย ในปี ๒๕๑๐ มีการพัฒนาวิธีการปักดำด้วยการปลูกข้าวเป็นแถวและใช้เชือกกันให้เป็นแถวที่ตรงกัน วิธีนี้ทำให้ปลูกข้าวได้มากกว่าเดิมและเพิ่มผลผลิตถึง ๖๕% (รวมทั้งมีการใช้ปุ๋ยด้วย) บ้านสันคำนำวิธีการปลูกแบบนี้มาใช้ในปี ๒๕๑๑ ส่วนบ้านตลาดยังคงเพาะปลูกด้วยวิธีเดิม

โดยทั่วไปแล้ว จำนวนผลผลิตข้าวทางภาคเหนือ (นอกเชียงใหม่และเชียงราย) จะต่ำมากทำให้ต้องมีการซื้อข้าวกิน (แต่บ้านสันคำเป็นข้อยกเว้น) การผลิตข้าวที่ได้ผลน้อยเนื่อง

มาจากขนาดของการถือครองที่ดินของแต่ละครอบครัวมีขนาดเล็ก และนโยบายพริเมียมของรัฐบาลทำให้ราคาข้าวตกต่ำ ในขณะที่ต้นทุนเพาะปลูกสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวนาไม่มีกำลังใจในการผลิต

นับตั้งแต่ปี ๒๕๐๓ เป็นต้นมา เริ่มมีการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในฤดูแล้ง การปลูกพืชดังกล่าวให้ผลประโยชน์หลายด้านแก่ชาวนา กล่าวคือ มีรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้น มีกำไรเหลือเพื่อการปลูกข้าว เพิ่มโอกาสการจ้างงานสำหรับแรงงานรับจ้าง พืชบางอย่างเช่นพวกถั่วจะเพิ่มปุ๋ยแก่ดินและอื่น ๆ สำหรับข้อเสียก็คือโอกาสที่ต้องเสียต่อการขาดทุนหากว่าราคาพืชผลชนิดนั้น ๆ ตกต่ำลง

ชาวนาเลือกตัดสินใจปลูกพืชชนิดใดหลังจากฤดูทำนาแล้วนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการคือ ความเหมาะสมของคุณภาพและชนิดของที่ดิน รวมทั้งปริมาณของน้ำว่ามีเพียงพอจะใช้ปลูกพืชชนิดใด กระทบเป็นพืชที่มีการปลูกกันน้อย เพราะต้องใช้ต้นทุนสูง ใช้แรงงานมาก แต่ในปีที่ราคาดีก็จะได้กำไรสูง ในขณะเดียวกันก็เป็นพืชที่มีอัตราเสี่ยงสูงเพราะราคาตลาดแปรผันอย่างมาก แต่เนื่องจากเป็นพืชที่เก็บไว้ได้นาน ดังนั้นชาวนาที่มีฐานะดีและพ่อค้าจึงนิยมเก็บไว้รอขายเวลาที่ราคาดีสำหรับหัวหอมก็เช่นเดียวกัน แต่หัวหอมมีหลาย

ชนิดที่ปลูกได้ในระยะเวลาต่าง ๆ กัน ถั่วลิสงเป็นพืชชนิดเดียวที่ไม่ใช้แรงงานมากนัก การลงทุนต่ำ ทว่าผลกำไรก็ต่ำเช่นกัน แต่มีลักษณะค่อนข้างสม่ำเสมอ สำหรับยาสูบปลูกกันมาตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๗๓ เป็นพืชที่มีลักษณะพิเศษคือ การปลูกจะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าของไร่บ่ม ซึ่งจะจัดหาทั้งต้นกล้าและปุ๋ยมาให้ก็เยี่ยมและผู้เพาะปลูกมีข้อผูกมัดจะต้องขายผลผลิตให้แก่เจ้าของไร่บ่มนั้น ๆ การปลูกยาสูบต้องการแรงงานและการดูแลอย่างมาก และไม่สู้จะทำกำไรให้มากนัก

แชปแมน (Chapman) เคยกล่าวถึงหลักการตัดสินใจของชาวนาในการเพาะปลูกว่าแบ่งเป็น ๒ ภาคที่ขาดจากกัน สำหรับการปลูกข้าว นั้น ชาวนาจะตัดสินใจตามหลัก "การยังชีพตามประเพณี" (traditional subsistence) ส่วนการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ จะใช้หลัก "แปรผันไปแบบการค้า" (dynamic commercial) สำหรับผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการแบ่งแยกออกเป็น ๒ ภาคที่ขาดจากกันดังกล่าว เพราะเมื่อสำรวจสภาพข้อเท็จจริงแล้ว จะพบว่าทั้งการเพาะปลูกข้าวหรือการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นั้น จะมีการใช้ปุ๋ย การจัดการระบบการใช้น้ำที่ไม่แตกต่างกัน และหากจะมีความแตกต่างเกิดขึ้นระหว่าง ๒ ภาคนั้น ความแตกต่างนั้นก็มิได้เกิดมาจากวิธีคิดตามแบบประเพณี หรือแบบอนุรักษ์นิยมของตัวชาวนาเอง หากแต่เกิดมา

จากการใช้เหตุใช้ผลพิจารณาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ในขณะนั้น ตัวอย่างเช่น ในระหว่างปี ๒๕๑๐-๒๕๑๑ การที่ชาวนาไม่ใช้ปุ๋ยเคมีในการเพาะปลูกข้าว ก็เป็นเพราะราคาของปุ๋ยแพงมาก และไม่คุ้มเมื่อเทียบกับกำไรจากราคาขายข้าว

การใช้แรงงานด้านการเกษตร

มีรูปแบบหลายชนิดในการใช้แรงงานด้านการเกษตร เช่น การใช้แรงงานภายในครอบครัว การใช้แรงงานแลกเปลี่ยน แรงงานรับจ้าง ฯลฯ การเลือกใช้แรงงานแต่ละแบบนี้ขึ้นอยู่กับ การเพาะปลูก เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ และอื่น ๆ

กล่าวเฉพาะสำหรับการปลูกข้าว ใน ๒ หมู่บ้านที่ทำการศึกษานี้ จะมีการใช้แรงงานหลายรูปแบบด้วยกันคือ การทำเอง ได้แก่ การใช้แรงงานภายในครอบครัว การเอามือ ได้แก่ การแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน ในระหว่างหมู่เครือญาติหรือระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เคียง เป็นที่น่าสังเกตว่าการเอามือนั้นมีในขั้นตอนของการปักดำและเก็บเกี่ยวเท่านั้น แต่จะไม่มีเลยในขั้นตอนของการไถ การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบนี้กระทำตามประเพณีสำหรับการปลูกข้าวเท่านั้น และจะไม่มีในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ หลักการคิดคำนวณจำนวนแรงงานที่แลกเปลี่ยนกันจะคำนึงถึงอายุและเพศของแรงงานด้วย

สำหรับการว่าจ้างแรงงานนั้น มีอยู่หลายแบบ คือ จ้างเหมา (ซึ่งเหิงจะเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้) การว่าจ้างโดยจ่ายเงินสด และการว่าจ้างโดยจ่ายเป็นข้าว ซึ่งมักจะเป็นการว่าจ้างในหมู่เครือญาติ การว่าจ้างแบบนี้มักจะจ่ายเป็นข้าวและไม่เรียกว่าเป็นการจ้าง คือจ้างเป็นกลุ่ม ซึ่งมักจะได้อา้งต่ำกว่าและไม่มีการจัดหาอาหารกลางวันให้ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าปริมาณคนว่างงานมีเพิ่มมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปในการเพาะปลูกครั้งหนึ่ง ๆ การที่ชาวนาจะเลือกใช้รูปแบบแรงงานแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการคือ ความสะดวก การวางแผนเพาะปลูกในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ อัตราส่วนระหว่างที่ดินกับแรงงาน ปริมาณของแรงงานรับจ้างที่มีอยู่ ค่าใช้จ่ายของแต่ละรูปแบบ โดยทั่วไปแล้ว แม้ว่าการว่าจ้างจะมีข้อได้เปรียบกว่าแต่ก็ทำได้อย่างจำกัดเพราะแรงงานรับจ้างมีน้อย

สินเชื่อและภาวะการเป็นหนี้

ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่าก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่ ๒ เนื่องจากความต้องการสินค้าน่ามากขึ้น ราคาข้าวต่ำ เงินสดมีน้อย ทำให้ชาวนาดองตกเป็นหนี้ และจำเป็นต้องขายข้าวเขียว ตามปกติแล้วญาติและเพื่อนบ้านจะเป็นแหล่งเงินกู้แหล่งแรกของชาวนา แต่ในยุคปัจจุบัน ลักษณะการเป็นหนี้สินแบบดั้งเดิม

นั้นลดน้อยลงไปมาก ทั้งนี้เพราะลักษณะการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ นอกจากข้าวทำให้ช่วยเพิ่มรายได้ที่เป็นตัวเงิน รวมทั้งผลิตผลข้าวก็เพิ่มมากขึ้นเพราะระบบชลประทานและการใช้ปุ๋ย และยังมีปัจจัยที่สำคัญตัวหนึ่งคือการมีสถาบันแหล่งเงินกู้จากภายนอก เช่น รัฐบาลหรือธนาคารเข้ามาแทนที่แหล่งเงินกู้แบบเดิม

นอกเหนือไปจากสถาบันเงินกู้ของรัฐแล้ว ก็ยังมีกลุ่มชาวนาและธนาคารเอกชน

ลักษณะการให้กู้ยืมจากสถาบันการเงินของรัฐบาลนั้น จะแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ระยะสั้น (ใช้คืนภายใน ๑ ปี) ใช้เพื่อการลงทุนเพาะปลูก ระยะกลาง (๓ ปี) ใช้เพื่อชำระหนี้สิน เลี้ยงสัตว์ ซื้อเครื่องจักร และระยะยาว (๕-๑๐ ปี) ใช้ชำระหนี้สินเก่าให้หมด ซื้อที่ดินหรือซื้อเครื่องจักรขนาดใหญ่ แต่ทว่าการให้กู้ยืมนี้จะจัดให้แต่เฉพาะชาวนาที่มีที่ดินมาค้ำประกันเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้มีแต่เกษตรกรที่มีฐานะค่อนข้างดีเท่านั้นที่จะได้รับการช่วยเหลือ ส่วนชาวนาไร้ที่ดินก็จะถูกตัดออกไปจากระบบดังกล่าว ทั้ง ๆ ที่เป็นกลุ่มคนที่มีความจำเป็นมากกว่า อันที่จริงเมื่อสืบย้อนไปถึงวัตถุประสงค์ของการตั้งสถาบันแหล่งเงินกู้ของรัฐบาลในช่วงที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกนั้น (๒๔๗๓) รัฐบาลในขณะนั้นมีเป้าหมายที่จะปลดปล่อยหนี้สินให้แก่ชาวนาจนเพื่อหลีกเลี่ยงภาวะการสูญเสียที่ดินทำกิน แต่เมื่อมาถึง

ทศวรรษ ๒๕๐๓ นโยบายดังกล่าวก็ได้แปรเปลี่ยนไป

นอกเหนือไปจากสถาบันเงินกู้ของรัฐแล้วก็ยังมีกลุ่มชาวนาและธนาคารเอกชนที่บริการจัดหาสินเชื่อและเงินกู้ให้แก่ชาวนา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม สถาบันการเงินทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็ไม่สามารถจะช่วยผ่อนคลายนความรุนแรงของปัญหาหนี้สินซึ่งเชื่อมโยงมาถึงปัญหาการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวนาภาคเหนือได้ หลังจากปี ๒๕๑๔ มีชาวนาที่เสียที่ดินเพราะปัญหาการจำนองอย่างมาก อันมีสาเหตุเนื่องมาจากราคาข้าวตกต่ำและน้ำท่วม ดังนั้นในช่วงประชาธิปไตยเบิกบาน ๒๕๑๖-๒๕๑๙ จึงมีการเคลื่อนไหวของชาวนาเพื่อขอความช่วยเหลือในการปลดภาระหนี้สินของชาวนา แต่นั่นก็เป็นเพียงความหวังลม ๆ แล้ง ๆ เท่านั้น รัฐบาลยังไม่ได้มีนโยบายที่แน่นอนต่อปัญหาหนี้สินของชาวนา และยังคงเป็นภาระของชาวนาที่จะต้องดิ้นรนหาทางออกด้วยตัวเองไปตามลำพัง

การเช่าที่ดินและภาวะไร้ที่ดินทำกิน

มีวิธีการหลายวิธีที่ชาวนาจะได้ครอบครองที่ดินทำกิน ก่อนหน้าปี ๒๔๗๓ รอบ ๆ บริเวณหมู่บ้านตลาดและบ้านสินค้ายังไม่ค่อยมีการบุกเบิกมากนัก ส่วนใหญ่ชาวนาได้ที่ดินมาจากการรับมรดกและการซื้อขาย วิธีแบ่งมรดกตามประเพณีภาคเหนือ มักจะแบ่งที่ดินให้แก่ลูกทุก ๆ

คนเท่ากัน หรือมิฉะนั้นก็ยกที่ดินให้กับลูกสาว คนเล็กหรือลูกคนที่อยู่ดูแลพ่อแม่ ในกรณีนี้แบ่งที่ดินให้ทุกคนเท่า ๆ กัน ทำให้ที่ดินถูกขอย่อยเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย ดังนั้นโดยทั่วไปลูกชายมักจะขายที่ดินให้แก่ลูกสาว (เพราะลูกชายจะแต่งงานออกไปอยู่บ้านภรรยา)

ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สอง ระบบค่าเช่านาในบ้านตลาดจะเป็นระบบ “ค่าหัวนา” กล่าวคือ ผู้เช่าจะจ่ายค่าเช่าจำนวนหนึ่งให้แก่เจ้าของนา เช่น ๗-๑๐ ถึงไร่ ในปี ๒๔๙๕-๒๔๙๘ ระบบค่าเช่าเริ่มเปลี่ยนมาเป็นระบบ “ทำนาทำกิน” ในปี ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ชาวนาบ้านตลาดบางรายจ่ายค่าเช่ามากกว่าครึ่งของผลผลิตเสียอีก แต่ระบบการเช่าดังกล่าวนี้ไม่ใช่เป็นหลักปฏิบัติในการเช่าระหว่างพ่อแม่-ลูกในครอบครัวเดียวกัน

นอกจากนี้ มีสาเหตุหลายประการที่ทำให้ชาวนาเช่าต้องแข่งขันกันมากขึ้นและทำให้อำนาจต่อรองของเจ้าที่ดินมีมากขึ้น (ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มค่าเช่านา) สาเหตุประการแรกคือ จำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ปริมาณของที่ดินจำกัดน้อยลง ที่ดินรกร้างหรือที่ที่สามารถบุกเบิกได้หมดไปทุกที่ ที่ดินใหม่ที่เพิ่มขึ้นก็ตกอยู่ในมือของคนรวยเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้การจ้างงานอย่างอื่นนอกจากการเกษตร เช่น อุตสาหกรรมในตัวเมืองขยายตัวน้อยมาก ผลลัพธ์ที่ตามมาคือ นอกจากอัตรา

ค่าเช่านาจะสูงขึ้นแล้ว ในกรณีที่มีความต้องการเช่าที่ดินสูงมาก ก็จะเกิดการแข่งขันกันในหมู่ชาวนาเช่า จึงเกิดมีระบบที่จะต้องวางเงินมัดจำล่วงหน้าเพื่อเช่านา ฉะนั้น แรงงานรับจ้างในชนบทจึงขยายตัวอย่างรวดเร็วและสร้างปัญหามาก ในปี ๒๕๒๑ บ้านตลาดมีประชากรถึง ๔๐% ที่หากินด้วยการรับจ้างไปวัน ๆ

พระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านาที่ออกมาในปี ๒๕๑๗ ยิ่งเพิ่มความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างเจ้าที่ดินและชาวนาเช่ามากยิ่งขึ้น เจ้าที่ดินตอบโต้กฎหมายฉบับนี้ด้วยการเอาที่เช่าคืนมาทำนาเองและนำเอารถแทรกเตอร์มาใช้ในบ้านตลาดและบ้านสันคำแม้ว่าจะไม่มีความพยายามที่จะใช้กฎหมายใหม่จากฝ่ายชาวนา แต่เจ้าที่ดินก็ยังเอาที่นาคืนเพราะกลัวชาวนาจะอ้างกฎหมายใหม่ การกระทำดังกล่าวสร้างความไม่พอใจอย่างมากให้แก่ฝ่ายชาวนาเช่า ดังนั้นสำหรับในภาคเหนือประเด็นทางการเมืองที่จะปะทุขึ้นมาในชนบทจะเกิดจากกลุ่มแรงงานรับจ้างและชาวนาเช่าจำนวนมากที่มีสภาพชีวิตไม่มั่นคง หาเช้ากินค่ำ และต้องการการปฏิรูปอย่างเร่งด่วนจากรัฐบาล กลุ่มดังกล่าวจะผลักดันให้รัฐบาลช่วยจัดสรรที่ดินทำกินและจัดหาที่ดินว่างเปล่าให้แก่ชาวนาในช่วงที่สถานการณ์ทางการเมืองเอื้ออำนวย (๒๕๑๖-๒๕๑๙) ชาวนา กลุ่มนี้จึงได้เคลื่อนไหวเรียกร้อง แต่ว่าการเรียกร้องดังกล่าวนี้ก็ต้องพบกับอุปสรรครอบ

ด้านจากหลายฝ่าย เช่น กลุ่มเจ้าที่ดินที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกับชาวนาโดยตรงก็จะร่วมมือกับพวกอนุรักษนิยมทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองคัดค้านชาวนา พวกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็คัดค้านการบุกรุกเขตป่าสงวนเพื่อทำการเพาะปลูก ส่วนที่ดินที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่ ๆ ก็ตกเป็นของเจ้าที่ดินร่ำรวย ซึ่งได้นำรถแทรกเตอร์และการเพาะปลูกขนาดใหญ่เข้ามา

การเมืองของการพัฒนาเศรษฐกิจ : ชาวนา v.s. ข้าราชการ

อลาวิ (Alavi) เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ผลพวงประการหนึ่งของรัฐหลังอาณานิคมคือมีการพัฒนาการของรัฐมากจนเกินไป ในกรณีของไทยนั้นแม้จะไม่ได้มีผลพวงมาจากสาเหตุเดียวกันแต่ระบบราชการของไทยก็ได้รับการพัฒนาอย่างมากเช่นกัน อันเนื่องมาจากการปรับตัวของกลุ่มผู้ปกครองในขณะนั้น ทั้งเพื่อรับมือกับนโยบายล่าอาณานิคมจากภายนอกและเพื่อจัดการกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเจ้า-ขุนนางในประเทศ ในกรณีนี้ฝ่ายเจ้านายเป็นผู้ประสบความสำเร็จ เพราะสามารถที่จะประสานกับกลุ่มกรรมสิทธิ์ชาวจีนในประเทศได้ ดังนั้นถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในปี ๒๔๗๕ แต่อำนาจของระบบราชการก็มิได้เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย คงมีแต่เพียงกลุ่มอำนาจกลุ่มใหม่ที่ขึ้นมาผลัดเปลี่ยนแทนกลุ่มเก่าเท่านั้นเอง

ผลประโยชน์ของกลุ่มข้าราชการมีมากมายหลายด้าน ส่วนมากจะใช้วิธีการนำเอากฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาบีบบังคับพวกกรรมสิทธิ์ชาวจีนโดยตรงหรือเข้าแทรกแซงทางอ้อมในรูปแบบของทุนนิยมแห่งรัฐ และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ การใช้ระบบเก็บภาษีเป็นเครื่องมือ ตัวอย่างเช่น ฟรีเมียมข้าว ซึ่งเป็นภาษีที่หนักมากที่ชาวนาต้องแบกรับ โดยหลักการแล้ว รัฐอ้างว่ารัฐได้เก็บภาษีชนิดนี้เพื่อไปเป็นกองทุนส่งเสริมการพัฒนาชนบท แต่ในทางปฏิบัติ ได้มีการโยกย้ายเงินส่วนนี้เพื่อเพิ่มเติมเป็นพิเศษนอกเหนือไปจากเงินเดือนให้แก่ข้าราชการ จากผลประโยชน์อันมหาศาลของระบบราชการนี้เอง ทำให้ราชการไม่ยอมให้มีการก่อตั้งกลุ่มอื่น ๆ ที่จะขึ้นมาท้าทายแข่งขันกับราชการ และจะใช้มาตรการต่าง ๆ บ่อนทำลายบรรดากลุ่มนอกระบบราชการนั้น

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น จึงอาจสรุปได้ว่า ระบบราชการเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาเศรษฐกิจในภาคเหนือ ในสายตาของชาวนาจะเห็นว่า ระบบราชการจะฉกฉวยเอาผลพวงจากการพัฒนาทรัพยากรไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว มิใช่เพื่อการพัฒนาสภาพชีวิตที่ยากไร้ของชาวนาให้ดีขึ้น ตัวอย่างรูปธรรมเช่นในบริเวณอำเภอที่ทำการศึกษา รัฐจะจัดตั้ง "สมาคมการชลประทานระดับอำเภอ" เพื่อดำเนินกิจกรรมหลายอย่าง เช่น ขยายปยุ

เครื่องจักร จัดการการตลาด สินเชื่อ ฯลฯ เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้มงวดกับชาวบ้านว่าการจัดตั้งสมาคมดังกล่าวนั้นมีได้มีเป้าหมายที่จะทำลายกลุ่มเหมืองฝายที่มีอยู่ตามประเพณี แต่จะช่วยเหลือเสริมด้วยการให้ทุนและจัดหาผู้เชี่ยวชาญมาสร้างเงื่อนไข แต่ในทางปฏิบัติแล้วสมาคมฯ นี้ก็คือหน่วยงานที่ใช้ควบคุมกลุ่มชลประทานดั้งเดิม เพราะจะมีการแต่งตั้งคนของทางการ (เช่นกำนัน) มาเป็นหัวหน้า โดยไม่ยอมรับเอาแก่เหมือง (ซึ่งมาจากการเลือกตั้งของชาวบ้าน และเป็นหัวหน้าตามระบบชุมชน) ด้วยวิธีการดังกล่าวเปิดโอกาสให้ข้าราชการสามารถแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตนได้ เช่น การเก็บค่าใช้น้ำหรือจ้อราษฎ์บังหลวงงบประมาณที่รัฐจัดสรรมาให้ เป็นต้น ในกรณีของการจัดสรรที่ทำกินก็เช่นกัน

เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบการตอบโต้ระบบราชการของชาวนา ในการนำทฤษฎีเศรษฐกิจจริยธรรมมาใช้ เราก็จะพบว่าทฤษฎีนี้มีการมองภาพของสังคมก่อนยุคทุนนิยมในลักษณะที่โรแมนติกเกินไป โดยเห็นว่าก่อนหน้านั้นสังคมมีแต่ความสงบสุข และเพิ่งจะเกิดความเดือดร้อนทั่วทุกหย่อมหญ้าเมื่อระบบทุนนิยมแทรกแซงเข้ามา ส่วนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นก็มักจะมองข้ามความสำคัญของระบบอุปถัมภ์และหลักเรื่องความอยู่รอดในการดำรงชีพของชาวนามากเกินไป ผู้เขียนมีทัศนะ

ว่า ปฏิกริยาโต้ตอบของชาวนาที่ศึกษานั้นมิได้มีเป้าหมายจะตอบโต้กับด้านเศรษฐกิจการตลาดเท่านั้น แต่ยังคงคัดค้านกับระบบอุปถัมภ์อีกด้วย ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ประยุกต์ใช้แนวคิดของฟ็อบคิน ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ๒ กลุ่มคือชาวนา-เจ้าที่ดิน มาใช้อธิบายในกรณีที่ศึกษาอยู่โดยใช้ความสนใจเรื่องความสัมพันธ์อันขัดแย้งระหว่างชาวนา-ข้าราชการ

ผลจากการวิเคราะห์พบว่า ชาวนาไทยมีความคาดหวังที่จะยกระดับการครองชีพทั้งของตนและครอบครัวให้ดีขึ้น ในการนี้ชาวนาไม่ได้มีความรู้สึกเป็นศัตรูกับพ่อค้าหรือระบบเศรษฐกิจแต่กลับมองเห็นว่าข้าราชการเป็นอุปสรรคต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของตนและชาวนาได้ทำการต่อสู้ข้าราชการทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองควบคู่กันไป แนวทางการต่อสู้ที่สำคัญก็คือ จะต้องปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากระบบอุปถัมภ์ของราชการ ปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมก็คือ ต้องจัดตั้งองค์กรที่เป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐเพื่อช่วงชิงผลประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจให้ตกมาถึงมือชาวนา ตัวอย่างเช่น การตั้งสมาคมพัฒนาฝ่ายขุนดง สหพันธ์ประชาชนผู้ใช้น้ำยุติธรรม (ประกอบด้วยผู้ใช้น้ำจาก ๒๗ เหมือง) และองค์กรอื่น ๆ การจัดตั้งกลุ่มเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากระบบเหมืองฝายที่เคยมีมาตามประเพณี ซึ่งเคยเป็นองค์กรอิสระของชุมชนและมีการจัดตั้งอย่างเป็นประชาธิปไตย

โดย การกระทำดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของประชาชนที่ต้องการเป็นอิสระและไม่อยากให้ทางราชการเข้าไปเกี่ยวข้อง

บรรดากลุ่มที่ตั้งขึ้นจากชาวนาเองนั้น นอกจากจะมีกิจกรรมพื้นฐานที่เกี่ยวกับการจัดระบบการใช้น้ำและปรับปรุงเขื่อนแล้ว ก็ยังได้ขยายกิจกรรมไปยังด้านอื่น ๆ อีกด้วย เช่น กลุ่มผู้ใช้น้ำที่มี "พ่อบ่น" เป็นหัวหน้า ได้ขยายกิจกรรมไปถึงการบุกเบิกจัดหาดินให้แก่ชาวนาไร้ที่ดิน สร้างเครือข่ายด้านการตลาดเองทั้งในการขายผลผลิต และติดต่อซื้อปุ๋ยราคาถูกรณรงค์หาทุนจากคนรวยที่มีน้ำใจมาสร้างเขื่อน ติดต่อกับพรรคการเมืองเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาดินจัดสรร ขอความช่วยเหลือจากองค์กรเงินทุนต่างประเทศและจากพระภิกษุบางรูปเพื่อสร้างโรงเรียน และจัดหาครูมาสอน เป็นต้น ลักษณะการก่อตั้งกลุ่มทั้งหลายขึ้นมา ในด้านหนึ่งก็เพื่อสร้างความสามัคคีและขจัดปัญหาความขัดแย้งภายในกลุ่มชาวนาด้วยกัน (เช่น สหพันธ์ประชาชนผู้ใช้น้ำยุติธรรม) และในอีกด้านหนึ่ง บรรดาองค์กรเหล่านี้ก็จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวนาอย่างแท้จริงในการเพิ่มอำนาจต่อรองของชาวนาให้มากขึ้น ผู้เขียนได้ย้าให้เห็นว่า ถึงแม้จะมีการรับรู้กันโดยทั่วไปว่าในช่วงประชาธิปไตยเบิกบานนั้น มีการก่อตั้งสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทยขึ้นมาเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวนา แต่สห-

พันธ์ฯ ก็มีองค์กรเพียงอันเดียวของชาวนา เพราะหากสำรวจสภาพข้อเท็จจริงแล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีองค์กรท้องถิ่นของชาวนาอื่น ๆ ที่มีลักษณะเป็นอิสระจากหน่วยราชการเกิดขึ้นมากมายทั่วไป

ผลจากการมารวมกลุ่มกันทำให้ชาวนาเริ่มเกิดจิตสำนึกเพิ่มมากขึ้นว่า ความสามัคคีของพวกเขาเท่านั้นที่จะเสริมสร้างอำนาจต่อรองให้สูงขึ้น และเริ่มเรียนรู้วิธีการต่าง ๆ ที่จะใช้พลังสามัคคีของกลุ่มในการแสวงหาเพิ่มพูนผลประโยชน์ร่วมกันดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น มูลเหตุจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการสร้างและซ่อมแซมเหมืองฝายจึงไม่เพียงแต่เป็นการจัดการปรับปรุงระบบใช้น้ำร่วมกันเท่านั้น แต่ยังเพื่อที่จะขจัดการแตกแยกกันเองในหมู่ชาวนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันน้ำ ซึ่งเป็นจุดอ่อนอย่างยิ่งสำหรับการรวมตัวและเป็นช่องโหว่สำหรับการนำเอานโยบายแบ่งแยกแล้วปกครองมาใช้

รัฐไทยพยายามใช้อำนาจทำลายกลุ่มที่เป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐและขัดแย้งผลประโยชน์ของข้าราชการด้วยวิธีการต่าง ๆ ประการแรก ข้าราชการท้องถิ่นจะยอมรับบรรดาองค์กรชาวนาเฉพาะต่อเมื่อองค์กรนั้นยินยอมที่จะผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐเท่านั้น นอกจากนั้น รัฐยังกล่าวหากลุ่มที่ชาวบ้านตั้งขึ้นมาว่าเป็นกลุ่มเถื่อน ผิดกฎหมายและพยายามขัดขวางมิให้มีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม เช่น ขัดขวางไม่

ให้มีภารกิจสร้างสถานที่ประชุมของกลุ่มชาวนา ในสายคาของข้าราชการ ความกล้าหาญในการตั้งกลุ่มของประชาชนจะถูกถือเป็นการบ่อนทำลายประชาธิปไตยที่กำลังพัฒนาอยู่ในประเทศไทย และถือว่าการที่มีการจัดตั้งองค์กรที่เป็นอิสระนั้น เป็นการไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐบาล รัฐไม่ยอมรับว่ากลุ่มประชาชนมีสิทธิในการแสวงหาตลาดสินค้าให้แก่สมาชิก เพราะถือว่าสิทธิและหน้าที่ดังกล่าวเป็นของกลุ่มชาวนา และสหกรณ์ที่รัฐสนับสนุนอยู่เท่านั้น รูปแบบของการขัดขวางที่รุนแรงที่สุด ได้แก่ ฎกฏิกรียาของรัฐที่มีต่อสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย ซึ่งฝ่ายสหพันธ์ฯ เชื่อว่ามีข้าราชการบางคนที่มีส่วนร่วมและรู้เห็นในการฆ่าผู้นำสหพันธ์ฯ เมื่อหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลา ทุกๆ องค์กรที่ไม่อยู่ภายใต้รัฐก็ถูกบังคับให้ยกเลิกสลายตัวไปหมด

จริยธรรมแบบชาวพุทธและการพัฒนาเศรษฐกิจ

ในบทนี้เป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาความเข้าใจเกี่ยวกับ "อุดมการณ์ของชาวนา" ซึ่งเป็นงานศึกษาที่มีอยู่น้อยมาก เพื่อเปรียบเทียบว่าอุดมการณ์ของชาวนาในกลุ่มที่ศึกษานั้นมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างจากนักปรัชญาสาขาอื่นๆ อย่างไร นอกจากนี้ก็เพื่อจะทบทวนว่าแนวความคิดของเวเบอร์ที่ว่าด้วยพุทธศาสนานั้นสามารถจะนำมาใช้อธิบายในกรณีของชาวนาไทยได้มากน้อยเพียงใด

เมื่อเปรียบเทียบแนวคิดของพุทธสังคมนิยมกับสังคมนิยมยูโทเปียแล้ว จะพบว่ามิชข้อเหมือนกันหลายประการ สำหรับแนวคิดของพุทธสังคมนิยมนั้นมีข้อคิดหลักๆ ว่า สังคมนิยมที่แท้จริงนั้นจะต้องมีลักษณะธรรมชาติยุคสมัยแห่งความอุดมสมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงต่อเมื่อไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อศีลธรรมของมนุษย์เสื่อมทรามลง และความโลภเข้าเกาะกุมจิตใจของผู้คน) ไม่มีความขัดแย้งทางชนชั้น ธรรมชาติที่แท้จริงของสังคมนิยมคือสังคมนิยมตนเอง ส่วนหนทางที่จะบรรลุสู่พุทธสังคมนิยมนั้นจะต้องปลดเปลื้องความทุกข์ยากทางเศรษฐกิจเสียก่อน ต้องทำให้ชาวบ้านมีพอกินพออยู่เสียก่อน จึงจะมีศักยภาพในการปลดปล่อยทางจิตใจได้ แต่สังคมนิยมนั้นก็ยังเป็นระดับขั้นต่ำเพราะเป็นการเอาชนะความทุกข์ยากทางวัตถุเท่านั้น จำเป็นต้องยกระดับขึ้นไปให้ถึงขั้นพุทธ ซึ่งเป็นการเอาชนะความทุกข์ยากทางจิตใจด้วย

ส่วนแนวคิดหลักๆ ของสังคมนิยมยูโทเปียก็กล่าวถึงเสรีภาพทางจริยธรรมของคนและความจำเป็นที่จะต้องต่อสู้ทางจริยธรรมในระหว่างการเปลี่ยนแปลงสังคม เน้นหลักความเสมอภาคเท่าเทียม ความเป็นพี่น้อง ความยุติธรรมในสังคม เพื่อต่อต้านความเห็นแก่ตัว ความละโมภ และอภิสิทธิ์ที่มีอยู่ในสังคมนปัจจุบัน

ดังนั้น จุดร่วมระหว่างปรัชญาทั้งสองก็คือ
 ต่างก็เป็นปฏิกิริยาตอบโต้ทางจริยธรรมต่อระบบ
 ปรัชญาแบบทุนนิยม เพราะแสดงการต่อต้าน
 ความเห็นแก่ตัวและความละโมภ ซึ่งเป็นแก่น
 หัวใจของระบบนี้ แนวทางที่เห็นชัดเจนของ
 ปรัชญาทั้งสองก็คือมองเห็นว่าการต่อสู้ด้าน
 เศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็น หากแต่ยังไม่
 เพียงพอสำหรับการปลดปล่อยมนุษยชาติ
 ฉะนั้นจึงต้องเน้นเรื่องจิตใจเหนือวัตถุ พร้อมทั้ง
 ปฏิเสธว่าเรื่องการเมืองเศรษฐกิจจะดำเนินไป
 โดยปราศจากศาสนาและจริยธรรมเป็นเครื่อง
 กำกับไม่ได้ เจตน์จำนงอันแน่วแน่ของปรัชญา
 ทั้งสองในแนวทางการบรรลุสู่สังคมในอุดมคติ
 จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทางจริยธรรม มิใช่การใช้
 ความรุนแรง ข้อค้นพบดังกล่าวช่วยแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เวเบอร์มองไม่เห็นคือ ความคิดแบบ
 พุทธนั้นสามารถจะเป็นเครื่องต่อต้านจิตใจแบบ
 ทุนนิยมที่มุ่งแต่ความสุขส่วนตัว และความ
 ละโมภได้

ผู้เขียนตั้งคำถามทางทฤษฎีเกี่ยวกับการ
 ศึกษาที่อยู่ ๒ คำถามคือ คำถามแรกคือ
 ชาวนามีความสามารถที่จะพัฒนาปรัชญาการ
 เมืองที่มีระดับลุ่มลึกได้หรือไม่? คำถามที่สอง
 พุทธศาสนาสามารถจะเป็นแรงบันดาลใจให้เกิด
 ความใฝ่ในทางโลก เช่น กระตุ้นให้เกิดแรง
 จูงใจในการพัฒนาเศรษฐกิจได้หรือไม่?

คำตอบสำหรับคำถามแรกก็คือมีความเป็น
 ไปได้ที่ชาวนามีความสามารถพัฒนาปรัชญาการเมือง
 ได้อย่างลุ่มลึก ทั้งนี้เนื่องมาจากสภาพเงื่อนไข
 ความเป็นจริงที่ว่า ศาสนาพุทธได้เปิดโอกาสให้
 ชาวนามีบางคนได้มีเวลาว่างจากการใช้แรงงาน
 และมีเสรีภาพที่จะเรียนอ่านเขียน และทำสมาธิ
 ใช้ความคิดไตร่ตรองได้ ผู้นำชาวนามีเหล่านี้จึง
 สามารถที่จะสร้างอุดมการณ์ที่มีศักยภาพขึ้นมาใน
 สังคมไทยได้ ดังตัวอย่างพ่อบ้าน ซึ่งเป็นผู้นำ
 กลุ่มผู้ใช้น้ำในบริเวณที่ทำการศึกษา พ่อบ้าน
 เป็นลูกชานาและตนเองก็ยังเป็นชานาอยู่
 ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าจะมีฐานะดีกว่าชานาทั่วๆ
 ไปอยู่บ้าง พ่อบ้านเคยหยุดทำงานและไปบำเพ็ญ
 อดเป็นฤๅษีอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ช่วงเวลา
 ดังกล่าวเป็นเวลาที่ได้ทำการพัฒนาทั้งด้านจิตใจ
 และด้านภูมิปัญญาอย่างลุ่มลึก ดังที่ได้รับฟังจาก
 ปากคำของพ่อบ้านเองว่า การไปเป็นฤๅษีนั้นเป็น
 การถอนความรู้สึกเคียดแค้น รู้จักฝึกให้อภัย
 และยกโทษ ซึ่งเป็นจิตใจขั้นสูงในการต่อสู้
 โอกาสที่ได้จากการศึกษาเรียนรู้พุทธศาสนาทำ
 ให้สามารถตีความพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับ
 สถานการณ์ปัจจุบันได้ ดังเช่น การตีความที่ว่า
 การปฏิรูปที่ดิน จัดสรรที่ดินทำมาหากินให้แก่
 ชาวนาไรที่ดินจะตามมาด้วยยุคพระศรีอริย ซึ่ง
 เป็นยุคแห่งความอุดมสมบูรณ์ แต่แนวทาง
 พระศรีอริยของพ่อบ้านนั้นไม่ได้เน้นการรอกอ
 อย่างเป็นฝ่ายถูกกระทำ แต่เน้นการลงมือลงแรง
 ของตัวชานาเอง

สำหรับคำถามที่สองนั้นสืบเนื่องมาจากข้อสังเกตของเวเบอร์ ที่เคยกล่าวไว้ว่าพุทธศาสนาไม่สามารถจะกระตุ้นให้คนหันมาสนใจเรื่องทางโลกได้ ทั้งนี้เพราะหลักการสำคัญของพุทธศาสนานั้น สอนให้ละวางจากเรื่องของทางโลก

✓ Sarkisyan ได้ปฏิเสธที่คณะดังกล่าวของเวเบอร์ และยืนยันจากกรณีการศึกษาในพบว่า แม้แต่ในนิกายพุทธเถรวาทก็ยังมีประเพณีทางการเมืองที่มีอยู่ในพุทธศาสนา ที่เรียกว่า "จริยธรรมทางสังคมของพุทธศาสนา" อันได้แก่เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งเน้นหลักความเมตตา กรุณาเป็นสำคัญ ไม่มุ่งนิพพานแต่มุ่งปลดปล่อยมนุษยชาติให้พ้นจากความทุกข์ยาก หลักฐานยืนยันอีกข้อหนึ่งก็คือในคัมภีร์บาลีที่กล่าวถึงการมาของพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ ซึ่งจะเป็นองค์สุดท้าย อันหมายถึงพระศรีอาริย์ผู้จะมาสร้างสังคมพุทธที่สมบูรณ์ ผู้ปกครองสากล (จักรวาทิน) หมายถึงพระโพธิสัตว์ จะเตรียมสังคมพุทธที่สมบูรณ์นี้ด้วยการสร้างโลกขึ้นมาให้พร้อมด้วยความยุติธรรมและความรักและจะเตรียมต้นกล้าปลูกพืชที่มีวัตถุประสงค์สมบูรณ์ทุกอย่างเอาไว้ หลังจากนั้น ผู้ปกครองนั้นก็จักยกเลิกความมั่งคั่ง และทุกคนจะออกบวชในบวรพระพุทธศาสนา ลักษณะที่พรรณนามานี้คล้ายคลึงกับยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช และการกระทำของพระองค์ก็เป็นแรงบันดาลใจทางการเมืองในประเพณีดังกล่าว และดังที่ได้กล่าว

มาแล้วข้างต้นว่า หลักการของพุทธสังคมนิยมก็คือ สวัสดิการทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขที่ต้องเตรียมก่อนในเบื้องต้น สำหรับการพัฒนาด้านจิตใจ

เมื่อนำเอาทฤษฎีเศรษฐกิจจริยธรรมของ สก็อต และทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองของ ชาวนาแบบฟ็อบคีน มาพิจารณาคูกรณีของผู้นำแบบฟ็อบคีนกับผู้นำคนอื่น ๆ และชาวนาคนอื่น ๆ เราก็จะเห็นได้ว่าแนวทางของทั้งสองทฤษฎีนั้น ยากจะแยกจากกัน ในกรณีของฟ็อบคีนนั้นจากความมุ่งมั่นอย่างแท้จริงในการเป็นชาวพุทธที่แท้เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความเห็นใจแก่ผู้อื่น และทำประโยชน์ด้านเศรษฐกิจแก่เพื่อนชาวนา การเป็นหัวหน้ากลุ่มของฟ็อบคีนนั้นเกิดจากความมุ่งมั่นอย่างแท้จริงที่จะเป็นชาวพุทธที่แท้เป็นไปตามหลักความสมัครใจ และการกระทำของฟ็อบคีนเป็นตัวแทนของการเห็นแก่ประโยชน์สุขของผู้อื่นอย่างถึงที่สุด ซึ่งเป็นไปตามหลักของทฤษฎีเศรษฐกิจจริยธรรมของชาวนา อย่างไรก็ตาม การมาเข้าร่วมกลุ่มของผู้นำคนอื่น ๆ หรือของชาวนาคนอื่น ๆ นั้นก็เพราะผลประโยชน์ของแต่ละบุคคลนั้น สอดคล้องกับผลประโยชน์ร่วม และนี่เป็นไปตามหลักการของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองของชาวนา

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า ทศนคติ และการกระทำของฟ็อบคีนนั้นก็ ได้สร้างความรู้สึกที่ปะปนขัดแย้งกันของชาวบ้าน ที่มีต่อตัวฟ็อบ

บ้านเอง ในด้านหนึ่งชาวบ้านมีความเชื่อถือ
 เคารพและศรัทธาในตัวพ่อเป็นอย่างมากเนื่องมา
 จากการพิสูจน์ตัวอันยาวนานว่าเป็นผู้ที่เสียสละ
 เพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง จนชาวบ้านกล่าว
 เปรียบเทียบพ่อบั้นว่า "เหมือนเทวดา" แต่ใน
 อีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านก็เกิดความรู้สึกด้นลบต่อ
 พ่อบั้น เช่นกล่าวว่า บางครั้งการกระทำของ
 พ่อบั้นน่าเบื่อหน่ายเกินไป เพราะพูดสั่งสอน

แต่เรื่องธรรมะมากเกินไปและไม่ค่อยรู้ทันทาง
 การเมือง แต่อย่างไรก็ตามกรณีของพ่อบั้นก็
 สามารถพิสูจน์ได้ว่า ลักษณะการเห็นแก่ประ-
 โยชน์ของผู้อื่นนั้นเกิดมาจากจิตใจของจริยธรรม
 แบบพุทธที่แท้จริง มิใช่มาจากแนวทางการเมือง
 ที่นำเอาหลักจริยธรรมหรืออุดมคติทางสังคมมา
 รับใช้ผลประโยชน์ของตนเองดังที่พ่อปด้นได้
 เสนอเอาไว้